

بسمه تعالی

نوآوری و شکوفایی در مدیریت کلان مساجد

ن. قاسمی^۱

چکیده

مسجد، جایگاه مقدس و پایگاه مذهبی مسلمانان، از لحاظ فرهنگی و اجتماعی بسیار غنی و از لحاظ جغرافیایی نیز در سراسر جامعه اسلامی گستره وسیعی را به خود اختصاص داده است، با این خصوصیات است که مساجد در جوامع اسلامی می‌توانند کارکردهای متنوعی داشته و نقش‌های گوناگونی را پذیرفته و ایفا نمایند. با توجه به این ویژگی‌هاست که مساجد بنیادی‌ترین و تعیین‌کننده‌ترین نهادی بوده‌اند که از صدر اسلام تاکنون، در جامعه اسلامی نقش‌های متعددی بر عهده داشته‌اند. پراکندگی گستره مساجد و در نتیجه تحت تأثیر قرار دادن تمام اقشار جامعه، حضور نیروهای فاضل و مؤمن در مساجد و سرمایه اقتصادی عظیم بناها و تجهیزات مساجد، گویای عظمت سرمایه‌ای به نام «مسجد» است که می‌تواند بستر مناسب نشر معارف اسلامی و آموزه‌های فرهنگی و اجتماعی باشد. برای دستیابی به جایگاه ارزشمند و اعتلای مساجد کشور، تحول در شیوه‌های مدیریت کلان بر مساجد امری انکارناپذیر است، این انتظار نه فقط در فکر بلکه در عمل نیز لازم و ضروری است، با توجه به اهمیت این تحول در این مقاله سعی شده است، بدان پرداخته شود.

نتیجه این پژوهش که با روش توصیفی و تحلیلی صورت گرفته است، نشان می‌دهد که همه سازمان‌ها و نهادها برای بقا نیازمند اندیشه‌های نو و نظرات بدیع و تازه‌اند. حدود شصت یا هفتاد هزار مسجد در کشور وجود دارد که به جرأت می‌توان گفت گسترده‌ترین شبکه فراگیر اجتماعی در کشور است که نیازمند مدیریتی خلاق در سطح کلان جهت بهره‌برداری بهتر از این پتانسیل عظیم است.

کلید واژه: مسجد، مدیریت کلان، نوآوری، خلاقیت

مقدمه

با نگرشی اجمالی به تاریخ مساجد درمی‌یابیم که مسجد تنها برای انجام فرایض دینی نبوده، بلکه همواره مهم‌ترین پایگاهی به شمار می‌رفته که مردم و به خصوص جوانان و افراد بانفوذ، در آن‌جا جمع می‌شده‌اند تا درباره مسائل دینی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، خدماتی و... به بحث و مذاکره بپردازند، از این رو پیوسته از این مکان مقدس به صورتی مردمی به منظور سیاست‌گذاری‌های مختلف و انجام امور مورد نیاز استفاده می‌شده است، اما با توجه به تحولات جامعه ایرانی و جهان نیازمند بهره‌گیری از روش‌های نوینی

^۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی

هستیم که نشان‌دهنده جایگاه والاتر مساجد باشد. در این رهگذر شکی نیست که مساجد باید دارای مدیریتی قوی، توانمند، نوآور و خلاق در سطح کلان باشند، این مدیریت باید بتواند مساجد را هم به منظور تقویت بنیه دینی - مذهبی و هم به منظور بهره‌برداری سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... مهیا سازد و از این پتانسیل حداکثر بهره‌وری را داشته باشد. البته تا به امروز تلاش‌های فراوانی صورت گرفته است، اما هنوز ظرفیت‌های فراوانی وجود دارد که در سایه خلاقیت و نوآوری در سطح کلان مساجد به شکوفایی خواهد رسید.

اصطلاحات تحقیق

• مدیریت

فرایند به کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و بر اساس نظام ارزشی مورد قبول صورت می‌گیرد. در تعریفی دیگر آن را فرایند، برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت و کنترل کوشش اعضای سازمان و استفاده از تمام منابع سازمان برای دستیابی به اهداف معین سازمانی می‌دانند.

نوآوری: معمولاً واژه خلاقیت با نوآوری به طور مترادف استفاده می‌شود.

خلاقیت عبارتست از به کارگیری توانایی‌های ذهنی برای ایجاد یک فکر یا مفهوم جدید. فکر باید به عمل درآید تا نتایج آن معلوم گردد و به نوآوری تازه منجر گردد. در چند دهه اخیر پژوهش‌های بسیاری در زمینه خلاقیت انجام شده است. پژوهش‌های انجام شده در زمینه آموزش خلاقیت، عموماً به این نتیجه رسیده است که خلاقیت را می‌توان هم آموزش و هم پرورش داد.

مسجد: مسجد، یعنی جای سجده و تواضع در پیشگاه خداوند؛ گاه از مسجد به عنوان بیت‌الله هم یاد می‌شود.

• کارکردهای مسجد

هر دین الهی، مکانی را به عنوان پرستش‌گاه برای برقراری ارتباط پیروان خود با خدا و یا محلی برای اجتماع این رهروان تعیین کرده است و آنان را به رعایت آداب و رسوم خاصی در آن تشویق نموده‌اند. در ادبیات و فرهنگ‌های مختلف بشری از محل نیایش، با نام‌های متناسب با زبان و فرهنگ مردمان آن دیار یاد شده است. تلاش‌های زیادی نیز در راستای حفظ و نگهداری و زیباسازی این اماکن توسط مردم و حکومت‌ها صورت می‌گیرد. اسلام نیز به عنوان دینی که در ادامه مسیر ادیان الهی است، برای عبادت پیروان خود محلی را به نام مسجد در نظر گرفت. این مکان مقدس در طول تاریخ هزار و چهارصد ساله خود، کارکردها و نقش‌های گوناگونی داشته است که به اجمال برخی از آن‌ها را بر می‌شماریم:

۱. مسجد محل عبادت

نخستین اقدام پیامبر اکرم (ص) بعد از هجرت از مکه و ورودشان به مدینه، ساختن مسجد قبا با کمک مردم این شهر بود، مسجدی که قرآن از آن این گونه تعبیر می کند:

(لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ)^۲

در قرآن، هر جا سخن از مسجد به میان آمده، جنبه های عبادی آن به عنوان نقش اولیه و بنیادین این جایگاه مقدس، مورد تأکید قرار گرفته است. خداوند بزرگ می فرماید:

«و مساجد ویژه خداست. پس هیچ کس را با خدا بخوانید»^۳

و در آیه دیگر می فرماید:

« پروردگرم بر دادگری فرمان داده است و این که در هر مسجدی روی خود را مستقیم (به سوی قبله) کنید و در حالی که دین خود را برای او خالص گردانیده اید وی را بخوانید. همان گونه که شما را پدید آورد و به سوی او باز می گردید »^۴

این آیه به روشنی می فهماند که مسجد، کانون پرستش خالصانه است. خداوند بزرگ در جایی دیگر، مسجد را جایگاهی معرفی می کند که در آن نام خداوند فراوان برده می شو:

(وَ مَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا)^۵؛ و مساجدی که نام خدا در آنها بسیار برده می شود.

با توجه به آیات ۳۶ و ۳۷ سوره « نور » نیز مسجد، پایگاه تجمع مردانی است که صبح و شام در آن جا به تسبیح و عبادت مشغولند و هیچ تجارت و معامله ای آنان را از یاد خدا باز نمی دارد.

۲. مسجد محلی برای حل مشکلات مردم

در دوره حکومت نبوی و پس از آن، مساجد در حل و فصل مشکلات مردم و دستگیری از محرومان و نیازمندان نقش مهمی ایفا می کردند و این نقش تا امروز نیز کم و بیش باقی مانده است. برای نمونه امیرالمؤمنین (ع) به هنگام رکوع در مسجد انگشتر خویش را به فقیر دادند.^۶ و پیامبر خدا اصحاب صفه را که به شدت در تنگنای مالی قرار داشتند، در محلی به همین نام در مسجد سکنی داد و آنان را در هدایای خود شریک نمود و به مردم سفارش کردند به یاری آنان بشتابند.

^۲ - توبه: ۱۰۸

^۳ - جن: ۱۸

^۴ - اعراف: ۲۹

^۵ - حج: ۴۰

^۶ - مانده: ۵۵

۳. مسجد کانون فعالیت‌های علمی و فرهنگی

تأکید پیامبر بر کسب علم و ضرورت فراگیری آن برای هر مرد و زن مسلمان، مساجد را به کانون‌های ارزشمند علمی و فرهنگی تبدیل نمود. پیامبر اکرم که مأمور به تلاوت قرآن و تعلیم کتاب و حکمت به مؤمنان بود، مسجد را محل آموزش قرآن، تلاوت و حفظ آن قرار داد و خطابه‌ها و موعظه‌های خویش را که درس زندگی بود در آنجا ایراد کرد.

امروزه نیز مساجد از جهت فرهنگی به صورت مهم‌ترین پایگاه فعالیت‌های دینی در فضای جامعه تأثیر عمیق و ژرف دارد و معادلات فرهنگی اطراف خویش را به سود عبودیت الهی تغییر می‌دهند و این امر در صورتی است که مدیران مساجد خصوصاً روحانیون به خوبی از جایگاه معنوی مسجد در مسیر بایسته آن سود جویند.

فعالیت‌های فرهنگی و دینی در مساجد می‌تواند از تنوع بسیاری برخوردار باشد، به تناسب نیازمندی‌های نوع مخاطبان و... دارای متغیرهای فراوان باشد، اما در این‌جا از باب نمونه به برخی از فعالیت‌های فرهنگی مساجد اشاره می‌شود: جلسات سخنرانی، کلاس‌های مختلف آموزشی و فرهنگی برای کودکان، نوجوانان و جوانان، وجود کتابخانه و نوارخانه، جلسات پرسش و پاسخ و... این فعالیت‌ها با توجه به زمان و شرایط حاکم بر جامعه می‌تواند توسعه یافته و در راستای اهداف متعالی نظام اسلامی مورد استفاده بیشتری قرار گیرد. به ویژه در حال حاضر که ابزارهای گوناگون تبلیغی و رسانه‌ای در پی ترویج فرهنگ‌های دیگری در میان افراد جامعه به خصوص جوانان و نوجوانان هستند.

مقام معظم رهبری در دو دهه اخیر، همواره از تهاجم فرهنگی سخن به میان آورده‌اند و مخاطرات آن را گوشزد کرده‌اند و در هشدارهای مهم فرمودند:

«اگر در مقابل تهاجم فرهنگی و اعتقادی استکبار جهانی مقاومت نکنیم، شکست قطعی است.»^۷

با توجه به آن چه بیان شد، یکی از مهم‌ترین مکان‌هایی که توان و پتانسیل‌های لازم جهت مقابله با تهاجم فرهنگی را دارد، مسجد است.

۴. مسجد محل تبادل افکار و اندیشه

یکی از مهم‌ترین اماکنی که افراد جامعه می‌توانند به بیان، تفسیر، تجزیه و تحلیل مسائل اقتصادی، سیاسی اجتماعی، بهداشتی و به طور کلی مسائل روز پردازند، مساجد هستند.

۵. مسجد مکان تربیت دینی

^۷ - حوزه و روحانیت، ص ۹۸

هدف از تربیت دینی، ایجاد تقویت و پرورش روح تقوا و هدایت‌پذیری است؛ زیرا نجات، در گرو ایمان و تقوای مستمر و رسیدن به مقام رضا می‌باشد.^۸

۶. مسجد مرکز تصمیم‌گیری‌های سیاسی و حکومتی

بی‌تردید هسته نخستین حکومت نبوی(ص) در مسجد پی‌ریزی شد. پیامبر خدا(ص) به هنگام مهاجرت از مکه به مدینه مسجد قبا را بنا نهاد. بسیاری از تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی در زمان پیامبر اکرم(ص) در مسجد صورت می‌گرفت. مردم برای انجام امور مختلف در مسجد گرد هم جمع می‌شدند و مرکز دیگری را نمی‌شناختند، پیامبر اکرم(ص) با انجام امور در مسجد، ظرفیت بالای این مرکز دینی را به مردم نشان می‌داد و بر تک بعدی بودن دین اسلام خط بطلان می‌کشید، حتی پذیرش هیأت‌های نمایندگی و سران اقوام مختلف و فرستادگان قبایل و مذاکره با آنان در مسجد انجام می‌گرفت.

مسجد تنها یک عبادتگاه نیست، بلکه مرکزی برای حیات سیاسی و اجتماعی است. پیامبر اکرم(ص) سفیران را در مسجد به حضور می‌پذیرفت. شئون دولت را از مسجد اداره می‌کرد و برای مردم در امور سیاسی و دینی از فراز منبر پیام می‌فرستاد.

امام خمینی(ره) نیز برای مسجد کارکرد سیاسی را مطرح می‌فرماید:

« این مسجد الحرام و مساجد در زمان رسول اکرم(ص)، مرکز جنگ‌ها، سیاست‌ها و مرکز امور اجتماعی و سیاسی بوده. »^۹

۷. مسجد، مرجع حل و فصل دعاوی

پیامبر اکرم(ص) در دوران حکومت خود در مدینه، مسجد را محل قضاوت خویش قرار داده بودند. همان‌گونه که پیامبر اکرم(ص) در مسجد قضاوت می‌کردند، امیرالمؤمنین(ع) نیز در مسجد جامع کوفه به قضاوت می‌پرداختند.

۸. مسجد مقرر فرماندهی و بسیج نیروهای نظامی

پیامبر اکرم(ص) در بسیاری از موارد مشاوره‌های مربوط به جنگ را در مسجد انجام می‌دادند و سپاهیان اسلام را هنگام اعزام برای غزوه‌ها در مسجد جمع می‌کردند.

۹. مسجد پایگاه وحدت‌آفرین

در زمان ائمه معصومین؛ صف‌بندی مذاهب به شکل فعلی نبود و مسلمانان با عقاید مختلفی که داشتند در مساجد شرکت می‌کردند و اختلافات آن زمان به اختلافات سیاسی شباهت بیشتری داشت تا اختلافات

^۸ - پورعلی‌فرد، ص ۱۹

^۹ - صحیفه نور، جلد ۱۸، ص ۶۷

مذهبی، برهمن اساس در مساجد تقسیم‌بندی مذهبی و فرقه‌ای رواج چندانی نداشت و همواره ائمه معصومین، سفارش می‌کردند که طرفداران آنها حتماً در مساجد شرکت کنند و حتی به امامان سنی مذهب اقتدا نمایند.

۱۰. مسجد محل برگزاری جلسات پرسش و پاسخ

مستندات تاریخی نشان می‌دهد جلساتی وجود داشته تا مسلمانان بتوانند پرسش‌های علمی خود را با پیامبر(ص)، در میان بگذارند.^{۱۰}

گاهی این گفت‌وگو با نمایندگان سایر ادیان بوده و جایگاه این گفت‌وگوها جایی جز مسجد نبود.^{۱۱} شکی نیست که مساجد دارای کارکردهای فراوان دیگری نیز هستند. اما آنچه در این پژوهش می‌خواهیم بدان دست یابیم، راهکارهایی است که می‌تواند به بروز خلاقیت و نوآوری در مساجد، آن هم در سطوح کلان مدیریتی است.

نوآوری و شکوفایی در مدیریت کلان مساجد

رونق و شکوفایی مسجد در ایجاد و تداوم فرهنگ دینی بسیار مؤثر است. امروزه با توجه به تهاجم فرهنگی گسترده دشمنان انقلاب و اسلام و تغییر نگرش افکار عمومی درباره دین و دینداری، لازم است مساجد با شیوه‌ها و ابزار نوینی، رسالت دینی خود را انجام دهند.

هر سازمان و نهادی برای آن که بتواند به حیات خود ادامه دهد، نیاز به بازسازی مداوم دارد. اما بازسازی و نوسازی سازمان‌ها، هنگامی میسر است که اهداف آن با مقتضیات زمانی هماهنگ گردد و روش‌های خود را به طور مداوم بهبود بخشند. مساجد نیز از این قانون مستثنی نیستند. امروز اصلی‌ترین مشکل مساجد عبارت است از:

۱. ضعف در جذب جوانان و نوجوانان؛
۲. وجود تشکیلات موازی و ناهماهنگ و تعدد مراکز دخیل در مدیریت و امور مساجد؛
۳. پایین بودن فرهنگ حضور، به گونه‌ای که مردم ما هنوز آن‌چنان که باید، آداب حضور در مسجد را نمی‌دانند؛
۴. حساسیت فوق‌العاده نسبت به دخالت دولت و حکومت در مسجد؛
۵. محدود شدن نقش مسجد به گونه‌ای که بعد از نماز، دومین کارکرد آن را مبارزات سیاسی علیه حاکمان ظالم می‌دانند و غیر از این، کارکرد دیگری را سراغ ندارند.

^{۱۰} - غزالی، ج ۱، ص ۳۹۵

^{۱۱} - ابن شیه، ج ۲، ص ۲۳۵

۶. باور مسئولین حکومتی، نمایندگان مجلس و... بر نداشتن مسئولیت مستقیم در قبال مساجد؛

۷. نامشخص بودن جایگاه حقوقی مسجد در نظام اداره کشور؛

۸. اختلاف آرا در نحوه اداره مساجد و نوع رابطه با حکومت.

باتوجه به آنچه گفته شد، باید به دنبال راهکارهایی برای رفع این معضلات باشیم. یکی از اساسی‌ترین این راه‌ها، داشتن مدیریت نوآور و خلاق در سطح کلان مساجد است. موفقیت در این کار هیچ‌گاه یک اتفاق یا حادثه نیست، بلکه از طریق تلاش‌های همه جانبه تمام عناصر تحقق می‌پذیرد. روشن است که خلاقیت را نمی‌توان با فشار ایجاد کرد، بلکه باید به آن اجازه داد تا ظهور کند. همان‌گونه که زارع نمی‌تواند جوانه را از دانه بیرون بیاورد، اما می‌تواند شرایط مناسبی برای رشد دانه فراهم آورد. در مورد خلاقیت هم همین شرایط صادق است. باید زمینه‌ای مساعد برای رشد و توسعه خلاقیت فراهم آورد. با فراهم کردن امنیت روانی و آزادی، احتمال ظهور خلاقیت سازنده را افزایش داد^{۱۲}؛ بنابراین در راه رسیدن به این هدف می‌باید:

۱. در مقوله منابع انسانی مدیریت کلان مساجد، فعالانه آموزش داده و به توسعه دانش اعضای خود، آن‌طور که روزآمد باشد، تشویق کند.

امنیت شغلی در سطح عالی برای کارکنان خود فراهم آورد و به افراد جرأت بدهد که تغییرپذیر باشند. زمانی که اندیشه‌ای جدید تکامل می‌یابد، پیشتازان تغییر، فعالانه و با شور و شوق اندیشه را تعالی می‌بخشند و آن را حمایت می‌کنند، بر مشکلات چیره می‌شوند و اطمینان می‌دهند که نوآوری به مرحله اجرا در خواهد آمد. برای بیان خلاق و حل مسائل به صورت خلاق فرصت فراهم کنند.

۲. امروزه در مدیریت کلان، برای به کارگیری استعدادهای نهفته زیرمجموعه خود، باید مدیران نوآور و خلاق را با مکانیزم‌های مختلف مورد تشویق قرار داد.

۳. تجربه تاریخی نشان می‌دهد که اگر قرار باشد یک پدیده تبدیل به یک فرهنگ شود، نیاز مبرم به تلاش پیگیر و یا برنامه بلندمدت دارد.^{۱۳}

۴. در سطوح کلان مساجد هم این مسأله صدق می‌کند و نیازمند برنامه‌ریزی بلندمدت با هدف‌گذاری‌های بزرگ هستیم تا بتوان به نوآوری و خلاقیت رسید. یعنی برای آینده مساجد چشم‌انداز روشنی داشته باشیم. برای مثال قصد داریم تا پنج سال دیگر به کجا برسیم؟

^{۱۲} - راجرز، ص ۱۴۵

^{۱۳} - نشریه مسجد، شماره ۸۱، شهریور ۸۳

۵. تلاش برای تغییر نگرش در بین مسئولان نظام، علما، حوزه‌ها و مردم، پیرامون مسجد و نحوه اداره خلاقانه آن و بهره‌گیری هرچه بیشتر از توانمندی‌های مساجد، از اهم برنامه‌ها در سطوح مدیریت کلان مساجد است.

۶. برای بقای یک سازمان و توسعه آن، نه تنها تشخیص نوآوری لازم است، بلکه شیوه استفاده و به کارگیری آن نیز بسیار ضروری است. مدیریت کلان سازمانی که استعدادها را نهفته در خود را نتواند به عرصه ظهور و بروز برساند، در اندک زمانی با چالش مواجه خواهد شد. هر نوآوری در سطوح کلان مساجد از نظر انطباق و هماهنگی نیازمند زمان است.

۷. مدیریت نوآور و خلاق کلان مساجد در فکر و عمل، از انعطاف بالایی برخوردار باشد.

۸. یکی از اساسی‌ترین موانع بر سر راه تغییر و نوآوری از نظرگاه فرهنگی، عدم وجود نگرش انتقادی در سطح مدیریت کلان مساجد و زیرمجموعه‌های آن است. چرا که اساساً نوآوری و تغییر با تردید و سؤال و در نهایت، معارضا با وضع موجود مدیریتی آغاز می‌گردد. مدیریت سنتی در برخی از جوامع که لایه‌های آن در سازمان‌های آنها کاملاً محسوس است، از انتقاد و تعارض دوری می‌جوید و همواره سعی در سرکوب آن دارند و علت آن در این واقعیت نهفته است که تحمل انتقاد و تغییر با بیشتر الگوهای فرهنگی و یا خرده فرهنگ‌ها در برخی جوامع سرناسازگاری دارد. بنابراین برای رسیدن به شکوفایی و نوآوری در سطوح کلان مساجد، نیازمند نگرش انتقادی سازنده و نه مغرضانه هستیم.

۹. بخش تصمیم‌گیر مدیریت کلان مساجد، بایستی در مورد نوآوری، آگاهی به دست آورد، ایده‌های جدید را ارزشیابی کند و در زمینه اجرای آن تصمیم بگیرد. مهم‌ترین مرحله در فرآیند نوآوری؛ آگاهی و علم به نوآوری است. این آگاهی می‌تواند از منابع داخلی سازمان و یا از منابع خارجی تأمین گردد.

۱۰. تحول در سازماندهی، شامل وظایفی که باید اجرا شود، تشخیص کسانی که باید اجرا کنند، چگونگی گروه‌بندی وظایف و تعیین کسانی است که باید گزارش دهند یا گزارش بگیرند.^{۱۴}

۱۱. مدیریت نوآور در سطح کلان مساجد، به شناسایی و پاسخگویی به موج تغییرات، فرصت‌های جدید و تهدیدات در حال ظهور باید پردازد.

۱۲. شناسایی عوامل محیطی که بر عملکرد سازمان تأثیر بسزایی دارند. مدیریت کلان خلاق، هر از چندگاه به منظور درک بهتر رویدادهای درون سازمانی و برون سازمانی از یک سو و افزایش تناسب استراتژی‌های اتخاذ شده با محیط سازمانی از سوی دیگر، اقدام به تجزیه و تحلیل محیطی نمایند.

۱۳. مدیریت بر یک سازمان میسر نیست، مگر با مدیریت بر اهداف سازمان، شامل برنامه‌ریزی برای رسیدن به اهداف موردنظر، اجرای فعالیت‌هایی در راستای رسیدن به اهداف موردنظر، بررسی نحوه عملکرد در رسیدن به اهداف و در نهایت اقدام اصلاحی برای دستیابی کارآمد و اثربخش‌تر به اهداف سازمانی این نظریه در مدیریت نوآور در مساجد هم مطرح است.

۱۴. برقراری ارتباط مناسب میان دستگاه‌ها، سازمان‌ها و نهادها برای پشتیبانی از مساجد به منظور افزایش سطح بهره‌وری و کارآیی مساجد در ایفای نقش واقعی آن، در راستای گسترش و تعمیق فرهنگ دینی و اعتلای فرهنگ عمومی.

۱۵. برنامه‌ریزی به منظور جذب حمایت وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی برای افزایش مشارکت در رفع مشکلات مساجد کشور.

۱۶. هماهنگی و نظارت بر حسن اجرای وظایف دستگاه‌های ذیربط از ویژگی‌های مدیریت کلان خلاق است.

۱۷. در فرآیند نوآوری، به خصوص در مدیریت کلان مساجد، استفاده از الگوهای موفق جهان اسلام همگام با بومی ساختن و نشر آن در سطوح مختلف از دیگر پیشنهادات است.

به طور کلی مسجد، نمادی استوار از تمدن اسلامی در طول تاریخ بوده و ارزش و اعتبار خود را میان مسلمانان حفظ کرده است. در این میان، دوران صدر اسلام، درخشان‌ترین دوره در طول حیات مساجد است، چرا که در آن زمان، مسجد نه صرفاً محل عبادت، که محل فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، قضایی و نظامی به شمار می‌آمد. برای احیای هر چه بیشتر مساجد باید کوشید آن‌ها هر چه بیشتر به مساجد صدر اسلام نزدیک شوند و توانایی‌های فراوان خود را به فعلیت برسانند.^{۱۵}

همان‌گونه که امام خمینی در این باره می‌فرماید:

«صدر اسلام از همین مساجد، جنبش‌ها و ارتش‌ها راه افتاده، مرکز تبلیغ احکام سیاسی اسلام بوده، هر وقت یک گرفتاری پیدا می‌شد، صدا می‌کردند؛ "الصلوه بالجماعه"، اجتماع می‌کردند و آن گرفتاری را طرح می‌کردند.»^{۱۶}

^{۱۵} - گلبرگ، ۱۳۸۶، شماره ۸۹

^{۱۶} - صحیفه نور، ج ۱۰، ص ۱۶

نتیجه

بی‌شک خلاقیت در حیات فردی و اجتماعی انسان‌ها، جایگاه بسیار ویژه‌ای دارد، چنان که تمام دستاوردها و تمدن بشری از آغاز تاکنون و نیز در آینده، محصول و ره‌آورد خلاقیت است. تغییر و تحول در مدیریت جوامع امروزی به قدری سریع، چندجانبه، پیچیده و فراگیر است که سازمان‌ها بدون پیش‌بینی، همگامی و تطابق با آن قادر به ادامه حیات، رشد، بالندگی و توسعه نمی‌باشند و باید با تعامل با محیط، در عناصر اصلی تشکیل دهنده خود یعنی ساختار، کارکردها، نقش‌ها، مدیریت، رفتارها و اهداف، خلاقیت و نوآوری به وجود آورند. مساجد هم از این مسأله مستثنی نیستند. مساجدی که علاوه بر کارکرد عبادی، دارای کارکردهای دیگر چون؛ اجتماعی، آموزشی، فرهنگی، تبلیغاتی، عملی، سیاسی، اخلاقی، خدماتی و امدادی هستند.

مسجد در اسلام قلب تپنده حیات اسلام و کانون و محور فعالیت‌های جامعه اسلامی است. مسجد، خانه خدا در زمین است.^{۱۷}

با وجود حدود شصت هزار مسجد در کشور، به جرأت می‌توان گسترده‌ترین شبکه فراگیر اجتماعی در کشور را مساجد دانست که نیازمند مدیریتی خلاق در سطح کلان جهت بهره‌برداری از این پتانسیل عظیم است. به طور کلی عوامل مؤثر در خلاقیت و نوآوری در مدیریت کلان مساجد را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد، این عوامل عبارتند از:

۱. به کارگیری و جذب نیروهای خلاق و نوآور به سازمان؛
۲. تهیه امکانات مناسب تحقیقاتی و مالی برای کوشش‌های نوآورانه؛
۳. آزادی عمل کافی در انجام فعالیت‌ها و تلاش‌های خلاق؛
۴. به کارگیری نتایج حاصل از فعالیت‌های خلاق و دادن پاداش مناسب به افراد خلاق؛
۵. ارائه راه حل‌ها و راهکارهای مناسب جهت افزایش کیفیت مدیریتی خرد و کلان و طراحی برنامه‌های آینده‌نگر در جهت پیشبرد اهداف مساجد؛
۶. به روز رسانی امکانات و آموزش‌های مساجد در راستای نیازهای احاد مختلف جامعه.

فهرست منابع

۱. قرآن
۲. ابن شبه، عمر، تاریخ المدینه المنوره، ج ۲، ص ۲۳۵
۳. امام خمینی، صحیفه نور، جلد ۱۸، ص ۶۷
۴. امام خمینی، صحیفه نور، جلد ۱۰، ص ۱۶
۵. پورعلی فرد، محمدمهدی، نکته هایی درباره روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان، انتشارات شاکر
۶. حوزه و روحانیت، ص ۹۸
۷. راجرز، کارل، درآمدی بر انسان شدن، ترجمه قاسم قاضی، ص ۱۴۵
۸. رضائیان، علی. مبانی سازمان و مدیریت، انتشارات سمت، ۱۳۸۶.
۹. رضائیان، علی، اصول مدیریت، انتشارات سمت ۱۳۷۱
۱۰. سیدمیر کمالی، رهبری و مدیریت آموزشی، نشر رامین، ۱۳۷۳، ص ۲۱
۱۱. سیمای مسجد، جلد ۲، ص ۳۰
۱۲. عابدی، جمال، خلاقیت و شیوه ای نو در اندازه گیری آن، مجله پژوهش های روان شناختی، (دوره دهم، شماره ۱ و ۲، تابستان ۷۲)
۱۳. غزالی، محمد، احیاء العلوم الدین، ج ۱، ص ۳۹۵
۱۴. فیضی، طاهره. مبانی سازمان و مدیریت: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۳.
۱۵. کنز العمال، جلد ۷، ص ۴۴۸
۱۶. مجله گلبرگ، مرداد ۱۳۸۶، شماره ۸۹
۱۷. موظف رستمی، محمد علی، آیین مسجد، ج ۲، ص ۵۱
۱۸. نبوی، محمد حسن، مجله مبلغان، فعالیت های فرهنگی مساجد شهریور ۱۳۸۳، شماره ۵۸
۱۹. نشریه مبلغان، شماره ۵۸ شهریور ۱۳۸۲، صفحه ۳ تا صفحه ۸
۲۰. نشریه مسجد، شماره ۸۱، شهریور ۸۳
۲۱. وسایل الشیعه، ج ۱، ص ۲۶۸

منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد